

Коханская А. Гидронимия бассейна реки Случь.

В статье рассматривается лексико-семантическая структура имен собственных проточных вод бассейна реки Случь (правой притоки Горыни) в пределах Хмельницкой области. Особое внимание уделяется определению этимологии гидронима Случь. Анализируются все варианты происхождения этого названия, этимологические гипотезы как отечественных, так и зарубежных языковедов. Также имеются короткая географическая характеристика реки и справка о ее роли в контексте истории края. В виде словарных статей подается информация об этимологии, семантике образующей основы, мотивации гидронимов, особенности словообразования и экстралингвистические сведения о именах собственных притоков реки Случь, зафиксированные в «Словаре гидронимов Украины», краеведческих материалах и собранные экспедиционным путем.

Ключевые слова: гидроним, апеллятив, дериват, этимологическая гипотеза, мотивация названия, качественное название, географический термин.

Kokhans'ka A. Hidronimiya of the Basin of Sluch River.

Lexical and semantical structure of proper names throughflow water of the basin Sluch river (the largest right tributary of Horyn) within the Khmelnytsk region is analyzed in the article. Particular attention is concentrated on the definition of etymology hydronym Sluch. All versions of the origin of the name, etymological hypotheses by Ukrainian and foreign linguists are analyzed. Also short geographic characteristics of the river and information about its role in the context of history of the region are contained in the article. Information about etymology, semantics of the generating base of words, motivation of hydronyms, especially of derivation and extralinguistic information about proper names of tributaries of the Sluch river, which are recorded in the «Slovyk hidronimiv Ukrainy», in local history materials and collected by forwarding are submitted as entries.

Key words: hydronyms, apelyatyv, derivative, etymological hypothesis, motivation of the names, kvalitatyv name, geographical term.

Наталія Кувшінова
(Київ)

УДК 811.161.1'373.45'112(043.3)

**НІМЕЦЬКІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ТА ЇХНЯ СЕМАНТИЧНА АДАПТАЦІЯ
В РОСІЙСЬКІЙ МОВІ XVII – XVIII СТОЛІТЬ**

Роботу присвячено дослідженню семантичної адаптації німецькомовних лексичних запозичень у російській мові XVII–XVIII століть. Висвітлено питання про сутність запозичення, принципи класифікації запозичених слів і способи адаптації іномовної лексики; проаналізовано стан вивчення проблеми німецькомовних лексичних запозичень у лінгворусистичці. Охарактеризовано німецькі лексичні запозичення в історико-хронологічному аспекті; подано комплексну історико-лінгвістичну характеристику німецьких лексичних запозичень і встановлено причини та шляхи їх проникнення в російську мову XVII–XVIII століть; розроблено тематичну класифікацію запозичених з німецької мови лексичних одиниць (XVII–XVIII століть); описано особливості семантичної адаптації німецьких лексичних запозичень у російській мові; розкрито характер семантичних відношень німецькомовних запозичень в процесі їх асиміляції мовою-реципієнтом; проаналізовано системні зв'язки німецьких запозичень в лексичній системі російської мови, зокрема явища омонімії і синонімії.

Ключові слова: німецькі лексичні запозичення, мова-джерело, мова-реципієнт, семантична адаптація, семантичний обсяг, звуження значення, розширення значення.

Постановка наукової проблеми. Проблема мовного запозичення не є принципово новою для лінгвістичної науки, але залишається актуальною і відкриває нові перспективи для дослідження. Питання, пов'язані з взаємодією різних мов, набувають великого значення в сучасній лінгвістиці, що обумовлено розширенням міжнаціональної та міжкультурної комунікації. Специфіка національної свідомості того чи того народу та вплив на неї певної етнокультури все частіше викликає дослідницький інтерес, у зв'язку з чим розробляють нові

прийоми опису мовної ментальності. В останні десятиліття у контексті вивчення різних за походженням лексичних запозичень і особливостей їх освоєння, зокрема в російській мові, активно досліджують проблему семантичної адаптації таких лексем з урахуванням їхньої етимології (В. Р. Богословська, Л. В. Гребінник, І. Я. Конончук, М. С. Селіванова, І. В. Токарева та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичні запозичення достатньо давно перебувають у центрі уваги вчених, серед наукових інтересів яких є проблема контактування мов. Вивченням сутності іншомовних запозичень і характеру їх функціонування в російській мові займалися в минулому та продовжують займатися багато закордонних і вітчизняних лінгвістів, зокрема Я. К. Грот, О. І. Соболевський, В. А. Христиані, В. М. Арістова, О. М. Бабкін, Р. О. Будагов, В. Кіпарський, Л. П. Крисін, О. О. Леонтєв, Ю. Т. Лістрова-Правда, Д. С. Лотте, М. М. Маковський, О. О. Реформатський, Ю. С. Сорокін, М. М. Шанський, О. Б. Шахрай та ін. У наукових працях останніх років продовжують розвивати й удосконалювати методи та прийоми лінгвістичного дослідження іншомовних запозичень (Л. М. Васильєв, Л. В. Гребінник, З. К. Гарланов та ін.).

Мета статті полягає в аналізі німецьких лексичних запозичень у російській мові XVII–XVIII століть та описі основних закономірностей їх семантичної адаптації в мові-реципієнті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Запозичення іншомовної одиниці є складним, багатостороннім процесом, вивчення якого передбачає вирішення цілої низки питань. Л. П. Крисін окреслив основні з них: сутність та причини запозичення; різновиди іншомовних елементів; типи іншомовних слів як найчастотніших запозичених мовних одиниць; ознаки запозиченого слова; способи освоєння слова в мові, яка запозичує [2, с. 10].

Лексичними запозиченнями прийнято вважати слова, перенесені з однієї мови в іншу в результаті економічних, політичних та інших зв'язків між народами, які увійшли до словникового складу мови-реципієнта й зафіксовані у відповідних словниках.

Лексичні одиниці із німецької мови за ступенем адаптації у системі російської мови-реципієнта зазнають як повної, так і часткової асиміляції. Частково асимільована німецькомовна лексика може бути розділена на такі групи: 1) лексика, асимільована на графічному і граматичному рівнях; 2) лексика, асимільована на граматичному рівні; 3) лексика, асимільована на словотвірному рівні; 4) вкраплення з попереднім та наступним російським еквівалентом.

Семантичне освоєння іншомовних слів передбачає різні зміни в їхньому змісті при переході з мови-джерела у мову, яка запозичує. При запозиченні може змінюватися обсяг значення слова, зокрема відбуватися його звуження, розширення та переосмислення. Здебільшого відбувається звуження змісту запозиченого слова. Наприклад, лексема *цех* має у російській мові значення „відділення заводу, фабрики, зайняте якою-небудь частиною виробничого процесу“ [4, с. 875]. Її семантика збігається з семантикою німецького прототипу *Zeche*, який має ширше значення „рудник, шахта, замкнутий виробничий простір, де працюють“ [6, с. 1247] (семи „рудник, шахта“ не були запозичені російською мовою). Слово *міна* (нім. *Mine*) у німецькій мові означає „снаряд, устрій під землею зі спеціального матеріалу; вид бомби; вид тоненького стержня в олівці (ручці)“ [6, с. 731]. У російській мові це слово має значення „снаряд, торпеда“ [1, с. 543]. Спочатку були запозичені не всі значення цього німецького слова, але в подальшому його семантична структура була розширена „підводна торпеда“.

У XVII–XVIII століттях контактування російської мови з німецькою було обумовлене низкою причин, які сприяли активному проникненню німецьких слів певних груп у російську лексику. У цей період авторитет Німеччини в розвитку військової справи та гірничодобувної промисловості суттєво впливав на формування цих галузей у Росії, чим зумовлене пряме запозичення з німецької мови в російську найменувань військових чинів, звань, зброї, морських і військових термінів. Пожвавлення торгівлі між Росією та Німеччиною стало причиною проникнення найменувань одиниць вимірювання та обліку, торговельно-фінансових термінів, назв предметів торгівлі та торговельних транспортних засобів. Безпосереднє спілкування й інтерес до життя німців сприяли запозиченню назв понять зі сфери суспільних відносин, державного управління, побуту (зокрема назв установ та органів державного управління,

придворних чинів, термінів мистецтва та медицини, предметів домашнього вжитку, назв одягу, прикрас, страв та ін.). Ці групи слів запозичені з німецької мови здебільшого без мов-посередників.

У роботі всі німецькі лексичні запозичення за хронологічним принципом поділені на три періоди: 1) допетровської епохи (1600 – 1689 рр., або умовно XVII ст.); 2) Петровської епохи (1689 – 1725 рр.), тобто кінець XVII – перша третина XVIII ст.; 3) постпетровської епохи (1725 р. – кінець XVIII ст.). Така градація сприяє визначенню ступеня і характеру запозичень у попередній і наступний періоди щодо Петровської епохи, коли було запозичено найбільше німецьких слів, а також дає змогу встановити тенденції запозичення з німецької мови у постпетровську епоху і простежити шляхи подальшого освоєння вже запозичених слів з урахуванням історичних факторів.

У процесі проведеного дослідження була розроблена класифікація німецьких лексичних запозичень XVII–XVIII століть за тематичними групами. Запропонована класифікація, яка відображає російсько-німецькі мовні контакти XVII–XVIII століть, містить такі тематичні групи (ТГ): 1. Наука. 2. Техніка. 3. Промисловість. 4. Економіка. 5. Політика. 6. Армія. 7. Засоби зв'язку. 8. Культура. 9. Медицина. 10. Побут.

Аналіз німецьких лексичних запозичень XVII–XVIII століть з погляду їх семантичної адаптації в російській мові дав змогу зробити висновок, що засвоєння таких слів слід розглядати як комплексний процес, у якому всі мовні фактори взаємопов'язані та взаємозумовлені. Вивчення більшості лексичних явищ починається з аналізу їхньої семантики. Засвоєння німецьких лексичних запозичень російською мовою супроводжувалося низкою семантичних перетворень, з огляду на які запозичувані з німецької мови лексеми можна поділити на ті, що функціонують у російській мові з тим же обсягом значення, і ті, що зазнають семантичних перетворень на російському ґрунті. До першої групи належать лексеми, у яких збігаються лексичні значення в російській і німецькій мовах. Насамперед це слова з різних терміносистем, які мають властивість семантичної стійкості (позначають механізми, інструменти, деталі машин і ін.), і професійна лексика.

Лексема *бур* у російській мові має значення „інструмент для буріння, свердління“ [4, с. 63]. Німецький прототип цього слова *Bohrer* має значення „вістря (кінчик) металевого спіралевидного обертового штифта, встановленого в бурову машину, що можна застосовувати для просвердлювання міцних (твердих) матеріалів“ [6, с. 220]. Лексема *кайло* має в російській мові значення „ручний гірський інструмент для відколювання неміцних порід від масиву“ [3, с. 400]. Прототип аналізованої лексеми *Keil* має в німецькій мові значення „гострий шматок дерева або металу у формі клина, який служить інструментом для відколювання шматків від ламких гірських порід“ [6, с. 606]. В обох лексемах *бур* і *кайло* збережений той же семантичний обсяг, що і в їхніх прототипах у мові-джерелі. Слово *цемент* також повністю зберігає свій семантичний обсяг у мові-реципієнті, як у російській мові воно має значення „порошкоподібний в'язучий матеріал, який входить до складу бетону, залізобетону і будівельних розчинів“ [4, с. 873], а прототип цієї лексеми *Zement* має в німецькій мові значення „дрібний сірий порошок, необхідний для отримання бетону або будівельних розчинів“ [6, с. 1252].

Другу групу становлять лексеми, у яких відбувається звуження або розширення значення в мові-реципієнті. Одним з основних семантичних процесів, які відбуваються з семантикою запозичених слів, належить звуження значення. Так, лексема *дефект* (*Defekt*) має в німецькій мові такі значення: „1. Технічна помилка в якій-небудь машині. 2. Порушення функції будь-якого органу або психіки (генетичний, розумовий, душевний дефекти.) 3. Вада, недолік“ [6, с. 255]. У російську мову перейшло лише одне значення цього слова „вада, недолік“ [4, с. 163].

Важливим процесом, що визначає розвиток семантичної структури запозиченого слова, є розширення його значення. Під час входження слова до лексичної системи мови-реципієнта цей процес відбувається значно рідше, ніж звуження семантики. Слово *арест* у російській мові має такі значення: „1. Взяття під варту, (заборона виходити з дому як форма покарання, припинення діяльності). 2. Заборона розпоряджатися майном, що накладається судовими органами“ [4, с. 31]. Семантичний обсяг аналізованого слова розширився (знач. 2) порівняно з його прототипом в німецькій мові *Arrest* зі значенням „штраф, який полягає у тому, що на короткий термін необхідно залишитися у в'язниці“ [6, с. 103].

В окремих випадках запозичене слово може зазнавати в мові-реципієнті спочатку звуження семантичного обсягу, а потім його розширення. Наприклад, лексема *анкер* має в російській мові такі значення: „1. *спец.* Деталь годинника, що забезпечує рівномірній хід годинникового механізму. 2. Деталь для скріплення частин споруд і машин; в споруди А. закладають у стіну, фундамент, склепіння. 3. Проміжна деталь – анкерна плита, анкерний зв'язок“ [4, с. 69], що не відповідає значенню прототипа в німецькій мові *Anker*, „1. Різновид важкого гака, який з'єднаний з канатом (тросом) або ланцюгом і занурення його у воду запобігає зрушенню корабля або човна з місця. 2. Проміжна деталь, за допомогою якої скріплені частини машин“ [6, с. 81]. Спочатку це слово увійшло в російську мову в другому значенні, а потім розширило свою семантичну структуру.

Результатом семантичного калькування стає розширення семантичних можливостей питомого (рідше – запозиченого) слова мови-реципієнта, поява у нього нових предметно-понятійних зв'язків. У російській мові XVII–XVIII століть більшість семантичних кальок – це переклади німецьких слів. Іменник *двор* набув значення „оточення монарха, до якого входять знатні особи“ (царський двір) під впливом німецького *Hof* зі значенням „сукупність осіб“ [5, с. 234]. Семантичне калькування відбулося завдяки метонімізації за моделлю „від позначення місця до позначення зібрання людей“.

Процес запозичення може охоплювати не тільки одиничні іменники, але й тематичні або структурні групи. Так, у російській мові представлені словотвірні типи складних слів з твірним словом, запозиченим з німецької мови. Наприклад: корінь *крон* [нім. *Kröne* - ‚крона, вінець‘] присутній у таких запозиченнях: *кронверк* [нім. *Krönwerk* - букв. ‚головне управління‘], *кронглас* [нім. *Krönglas* - букв. ‚коронне скло‘ < *Kröne* ‚корона‘ + *Glás* ‚скло‘], *кронпринц* [нім. *Krönprinz* < *Kröne* ‚корона‘ + *Prinz* ‚принц‘], *кронциркуль* [нім. *Krönzirkel* < *Kröne* ‚корона‘ + *Zirkel* ‚циркуль‘] і т. ін. Серед германізмів з немотивованою основою переважають слова, які в мові-джерелі мають подільну основу, а у мові, що запозичує, їх структура затемнена, виділити в ній морфемні компоненти не можна: *абзац* (*Ab/satz*), *абзетцер* (*Ab/setzer*), *аблаут* (*Ab/laut*), *абрис* (*Ab/riß*), *абцуг* (*Ab/zug*), *абштрих* (*Ab/strich*), *анилаг* (*An/schlag*), *берейтор* (*Be/reiter*), *брудершафт* (*Bruder/schaft*) і т. п. Отже, словотвірна активність компонента або частотність вживання в запозичених словах впливає на сприйняття значень окремих компонентів.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Під час адаптації іншомовних слів важливою є їхня здатність впливати на лексико-семантичну систему мови, яка запозичує, у результаті чого може відбуватися перерозподіл окремих мікроструктур словника. Зокрема йдеться про виникнення омонімії, яке зумовлене тим, що слова, запозичувані з мови-джерела у мову-реципієнт паралельно (*гранат, корнет*) або послідовно (*бак, бунт, корона*), маючи однаковий фонетичний вияв, не мають нічого спільного у семантиці. При цьому в одному або обох (запозичених з німецької мови) словах-омонімах може відбуватися розширення значення (*банк, блок, гриф*). Дослідження синонімічних рядів, до яких входять німецькі запозичення, дало змогу встановити, що зі споконвічною російською лексикою найчастіше в синонімічні відношення вступають багатозначні лексеми німецького походження. У цих відношеннях активнішими стають вторинні значення запозиченого слова, набуті вже на російському ґрунті (*ландшафт – вид, пейзаж, панорама, перспектива; масштаб – розмір, об'єм, размах, широта*). Отже, входженням німецьких лексичних запозичень у російську мову зумовлене не лише поповнення її словникового складу, але й розширення семантичних зв'язків російських і німецьких слів.

ЛІТЕРАТУРА

1. БТС. Большой толковый словарь русского языка. / [автор і керівник проекту, гол. редактор дфн. Кузнецов С. О.] – Санкт-Петербург : «Норинт», 2008. – 1535 с.
2. Крисін Л. П. О причинах лексического заимствования / Л. П. Крисін // Рус. яз. в шк. – М. : 1965. – № 3. – С. 1–15.
3. Новый словарь иностранных слов: Более 20000 слов / [гол. ред. Адамчик В. В.]. – М. : Современный литератор, 2006. – 1088 с.
4. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М. : 2007. – 944 с.
5. Толстой Л. Н. Война и мир // Толстой Л. Н. // Роман у 2-х т. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 1. – 746 с.
6. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. /Langenscheidt KG. – Berlin und München : 2008. – 1312 S.

Кувшинова Н. Немецкие лексические заимствования и их семантическая адаптация в русском языке XVII – XVIII вв.

Работа посвящена исследованию семантической адаптации немецкоязычных лексических заимствований в русском языке XVII–XVIII вв. В статье раскрыта сущность понимания лексических заимствований в лингвистике и рассмотрены основные принципы их классификации; описаны способы адаптации заимствованной лексики в языке-реципиенте; проанализировано состояние проблемы изучения немецких лексических заимствований в лингвистике, дана их характеристика в историко-хронологическом аспекте; установлены причины и пути проникновения немецких лексических заимствований в русский язык XVII – XVIII вв.; определён состав немецкой лексики исследуемого периода в системе русского языка; представлена её классификация по тематической принадлежности; проанализирована семантика немецких слов в языке-доноре и языке-реципиенте и описаны характерные особенности их семантического освоения в русском языке; раскрыт характер семантических отношений немецкоязычных заимствований в процессе их ассимиляции в языке-реципиенте.

Ключевые слова: немецкие лексические заимствования, язык-источник, язык-реципиент, семантическая адаптация, семантический объём, сужение значения, расширение значения.

Kuvshinova N. M. German Lexical Borrowings and their Semantic Adaptation in the Russian Language in the XVII – XVIII Centuries.

The work deals with the semantic adaptation of German lexical borrowing in Russian language of the XVII – XVIII centuries. The article elucidates theoretical questions about the nature of borrowings, the principles of the classification of borrowed words and the ways of adaptation of foreign language vocabulary. The condition of the problem of learning German lexical borrowings in linguistic Russian studies was analyzed; German lexical borrowing in historical and chronological context was characterized. We have given the complex historical and linguistic characteristics of the German lexical borrowings and have found the reasons and the ways of its penetration in Russian language of the XVII – XVIII centuries; have developed thematic classification of borrowed lexical units from German (XVII – XVIII cc); have described the features of semantic adaptation of German lexical borrowings in Russian language; have exposed the nature of semantic relations of the German borrowings in the process of its assimilation in the language-recipient; have analyzed the systematic links of German borrowings in lexical system of the Russian language, in particular, the phenomena of homonymy and synonymy.

Key words: German lexical borrowings, language-source, language-recipient, semantic adaptation, semantic amount, narrowing of meaning, extension of significance.

Олена Лужаниця
(Запоріжжя)

УДК : 811.111 : 81'282.2 (410.164)

СОЦІАЛЬНІ УМОВИ ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТІВ У ДИГЛОСНІЙ ЛІНГВАЛЬНІЙ СИТУАЦІЇ ПІВНІЧНО-СХІДНОЇ АНГЛІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Проаналізовані соціальні умови перемикання/неперемикання кодів у диглосній лінгвальній ситуації північно-східної Англії наприкінці ХІХ – початку ХХ століть на матеріалі чотирьох художніх творів К. Куксон. Виявлені типи графонів, які релевантні для діалектного мовлення та використовуються в аналізованих текстах. Запропонована диференціація рекурентного типу графона на стандартний та нестандартний. З'ясовано, що мовленнєва поведінка діалектоносіїв детермінована такими соціальними факторами: гендер, вік, освіта, соціальний статус. Діалект використовують здебільшого чоловіки, що належать до нижчого прошарку суспільства, робітники, ті, що не мають освіти, з низьким рівнем доходу. Проте вживання діалектів у цьому аспекті не є стабільним, що унеможливує проведення прямої паралелі між соціальними чинниками та функціонуванням діалектів. Умовами перемикання кодів виступають переважно ситуативні, комунікативно-прагматичні та оцінні чинники, ніж соціальні.

Ключові слова: тайнсайдський англійський діалект, перемикання кодів, диглосія, соціальні фактори, графон.